

УДК373.3.016:78

ВИКОРИСТАННЯ ТВОРЧИХ ВИДІВ ДІЯЛЬНОСТІ НА УРОКАХ МУЗИКИ У ПРОЦЕСІ ОПАНУВАННЯ МОЛОДШИМИ ШКОЛЯРАМИ ЗНАННЯМИ ПРО ЗАСОБИ МУЗИЧНОЇ ВИРАЗНОСТІ

Т.Т.Маринчук

Анотація: На прикладі різних форм ритмічної та мелодичної імпровізації розкривається роль творчих видів діяльності на уроках музики з молодшими школярами, у процесі яких учні оволодівають елементарними знаннями про засоби музичної виразності.

Ключові слова: початкове навчання, урок музики, креативність, творчі ігри, імпровізація, творча активність.

Аннотация: На примере различных форм ритмической и мелодической импровизации раскрывается роль творческих видов деятельности на уроках музыки с младшими школьниками, в процессе которых ученики овладевают элементарными знаниями о средствах музыкальной выразительности.

Ключевые слова: начальное обучение, урок музыки, креативность, творческие игры, импровизация, творческая активность.

Annotation: In the example of different forms of rhythmic and melodic improvisation reveals the role of creative activities in music lessons to primary school, during which students master elementary knowledge about the means of musical expression.

Key words: initial training, music lessons, creativity, creative play, improvisation and creative activity.

У формуванні цілісної гармонійно розвинутої особистості велику роль відіграє початковий етап шкільної освіти, коли учні здобувають перші навички наукового пізнання доволішньої дійсності. Цілісне формування особистості передбачає не лише виховання громадянських рис, але й розвиток культурних потреб підростаючого покоління, його художніх смаків та ціннісних орієнтирів. Учителю початкової школи у розв'язанні поставлених завдань виконує важливу місію, формуючи основи креативності учня.

Постановка проблеми. Уроки музики як специфічні уроки творчості в початковій школі можуть стати плідним ґрунтом для становлення творчої людини, здатної використовувати свій потенціал в

Матеріали конференції "Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти"

інших галузях навчальної діяльності та знаходити оригінальні рішення різних життєвих завдань. Цілий комплекс педагогічних засобів на музичних заняттях у початковій школі спрямований не стільки на оволодіння основами знань про музику, вокальними навичками та основами нотної грамоти, скільки на розвиток індивідуальних здібностей і таланту дітей, забезпечення умов їхньої самореалізації. Метою діяльності вчителя в початковій школі є виховання свідомого слухача, який розуміє музику через засоби її виразності та здатний віднайти адекватне словесне тлумачення художнього образу. Тому опанування елементарними навичками аналізу засобів музичної виразності стає необхідним для усвідомлення її змісту, що розкривається через художній образ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема творчої діяльності молодших школярів була в центрі інтересу багатьох педагогів-музикантів. Серед цікавих підходів до її розв'язання можна назвати ідеї В.Бойсан [1], Д.Богоявленської [2], Н.Вишнякової [3], Н.Загоруко [4], І.Зелененької [5], Л.Коваль та О.Крамчанінової [6], О.Лазаревської [7], Н.Садоян [8], В.Шульгіної [10] тощо. Аналізуючи праці багатьох дослідників (О.А.Абдулліна, В.П.Беспалько, Р.М.Грановська, О.І.Забокрицька, З.Н.Курлянд, В.О.Сластьонін, Р.І.Хмелюк, О.І.Щербаков та ін.) з питань підготовки майбутніх учителів до професійної діяльності, можна дійти висновку, що велика увага у цій підготовці приділяється саме розвитку творчих здібностей молодих фахівців як майбутніх наставників школярів. На жаль, на сьогодні ще існує «суперечність між ускладненим соціальним замовленням, пов'язаним з особистісно-професійною підготовкою вчителя до професійної діяльності, та усталеною практикою, що віддзеркалює орієнтацію педагога переважно на репродуктивний характер виконання професійних функцій» [9, с.5]. Сучасні дослідження доводять, що «сама творча діяльність, яка активізує розвиток творчих здібностей особистості, виступає гарантом формування потреби в постійному пошуку, накопиченні знань, розумінні їх смислу та значення, самостійному використанні, що необхідно для постійного зростання особистості з урахуванням вимог сучасності» [там само]. Сформовані навички креативності майбутнього вчителя здатні активізувати процес пошуку творчих видів роботи зі школярами у відповідності до їхніх вікових можливостей.

Формулювання цілей статті. Уявлення про художній образ музичного твору формується у слухачів у процесі усвідомленого музичного сприймання, отже, одним із завдань вчителя є віднаходження різноманітних творчих форм активізації цього процесу, що має постійно бути у центрі уваги самої педагогічної творчості. **Метою даної статті** є визначення ролі творчих видів діяльності на уроках музики з молодшими школярами у процесі опанування елементарними знаннями про засоби музичної виразності.

Виклад основного матеріалу. Головною формою активізації процесу музичного сприймання можуть стати різноманітні творчі види роботи на уроках музики, в ігровій формі спрямовані на пробудження у школярів інтересу до імпровізаційного музикування. Вчитель початкової школи повинен бути готовим до створення на уроках творчої атмосфери, що відповідає принципу гуманізації та демократизації навчання. На уроках музики особливо важливо позбавитись авторитарного стилю та формувати відносини між вчителем і учнями у дусі плідного співробітництва. Таке співробітництво легко досягається за допомогою творчих завдань та ігор, що розкривають креативний потенціал дитини.

На уроках музики в початковій школі учитель працює з учнями з різним рівнем музичних здібностей і задатків. Досить часто діти, які мають посередні і низькі вокальні здібності, можуть проявляти велику схильність до творчості. В процесі подальшого розвитку цієї схильності їхні музичні здібності можуть значно розвинути, випередивши школярів з кращими музичними задатками. Складність роботи педагога полягає у необхідності застосовувати диференційований підхід.

Творча активність школярів виявляється і формується в діяльності, яка стає формою самовираження особистості, джерелом розвитку її індивідуальності. Як правило, в будь-якій формі музичних занять діти виявляють елементи творчості, але її розвиток здійснюється набагато успішніше в цілеспрямованій діяльності, доступній для кожного конкретного віку. Наприклад, під час опанування основами нотної грамоти можна використовувати різноманітні вокальні та ритмічні імпровізації, які дозволяють встановити емоційний контакт дітей з музикою, більш глибоко пізнати її, розвинути здібності до музично-слухових уявлень.

Для вчителя музики в початкових класах є досить важливим питання про те, яка діяльність найбільш сприятлива для розвитку творчої активності в молодшому шкільному віці. Встановлено, що в дошкільному віці провідною є ігрова діяльність, а в шкільному – навчальна. Та на уроках в загальноосвітній школі у молодших школярів є достатня кількість видів навчальної діяльності і тому,

на наш погляд, на уроках музики слід якомога більше використовувати ігрові форми, щоб у підтримувати дітей бажання спілкуватись з музичним мистецтвом.

Для створення постійної атмосфери зацікавленості дітей, для виконання навчально-виховних завдань педагог, враховуючи вікові особливості, повинен використовувати схильність молодших школярів до гадок, казок, ігор тощо. Можна побудувати весь урок у вигляді своєрідної вистави, в якій вчитель є ведучим, а кожна дитина – активним та зацікавленим учасником дії. Діти здатні виконувати ту чи іншу роль захоплено, ініціативно, по-творчому безпосередньо. Ігрова діяльність особливо ефективна при навчанні невпевнених у собі, скutih у прояві емоцій дітей. Дитина, відчувши себе персонажем, починає діяти більш розкуто й нерідко демонструє нерозкриті до цього часу здібності.

Цінність гри полягає у тому, що вона сприяє формуванню та закріпленню таких особистісних якостей, як уява, фантазія, інтуїція. З метою створення умов для їх інтенсивного розвитку треба налагодити відповідний мікроклімат та атмосферу уроку, які сприяють прояву творчої активності. Для цього використовуються уявні ситуації, що виконують роль своєрідного „ключа” до управління ігровою та творчою діяльністю дітей. До такої діяльності важко примусити дитину шляхом прямого педагогічного впливу, що здійснюється за допомогою вимог „придумай, створи, скажи” тощо.

Кожна така ситуація повинна нести в собі відповідну емоційну інформацію. Відображаючи в ролях різні події з життя людей, діти не тільки уявляють оточуючу дійсність, але й вчать фантазувати. Імпровізаційний характер гри дає можливість обрати дитині роль, яка дозволяє без попередньої підготовки виявити особистісні якості, що не виражаються за звичайних обставин.

Отже, дидактичні ігри бажано широко використовувати як засіб навчання, виховання й розвитку молодших школярів на уроках музики. Різноманітні ігрові дії, за допомогою яких розв’язується те чи інше навчальне завдання, підтримують і посилюють інтерес до музичних занять.

При знайомстві з різноманітною методичною літературою з проблем дитячої творчості часто зустрічаємо побажання стимулювати дітей до імпровізації. Створення імпровізацій – це найвищий етап дитячої музичної творчості. Вокальна та ритмічна імпровізація є цікавими та зрозумілими дітям на всіх етапах творчої діяльності. Тут основними показниками стає ступінь розвитку уяви та оригінальність створеного емоційного образу, музично-слухові уявлення та здатність знаходження адекватних засобів вираження створеного емоційного образу.

Дуже часто творчому розвитку дитини заважає страх перед можливими помилками. Це стримує її потяг до творчості. Педагог-музикант повинен розуміти, що швидко навчитись імпровізувати є неможливим ані для дитини, ані для людини дорослої. Лише планомірне й цілеспрямоване розв’язання однієї чи декількох імпровізаційних вправ згодом може принести успіх. Умовою вільної імпровізації дитини є створення невимушеної обстановки, в якій вона буде почуватися розкутою і найповніше розкриватиме свої можливості. Використання імпровізацій як органічної частини педагогічного процесу на уроці музики дає позитивні результати у навчанні та вихованні, а саме: дозволяє розвинути емоційний контакт з музикою, розвинути фантазію дітей, їхні музично-слухові уявлення й викликати ефект самовираження і самоутвердження. Це допомагає дитині самостійно вирішувати досить складні завдання, розширює музичний світогляд, сприяє використанню різноманітних засобів музичної виразності, зміцнює віру у свої можливості. Імпровізувати, а значить і розвивати свої творчі нахили, здатна практично кожна дитина.

У першому класі на уроках музики перед педагогом поставлені наступні творчі завдання: пробудження у дітей інтересу й залучення їх до творчої музичної діяльності в процесі ознайомлення з елементарними засобами музичної виразності (темпом, динамікою, характером і рухом мелодії тощо); створення у дітей відчуття ладової стійкості; музично-ритмічний розвиток учнів; знайомство з основами жанрових особливостей музики. Уявлення про ритм і мелодію, що є одними з головних засобів музичної виразності, продуктивно формуються у різноманітних формах ігрової діяльності, зокрема елементарної ритмічної і мелодичної імпровізації.

Розв’язання поставлених завдань здійснюється поетапно. На першому етапі залучення дітей до творчої діяльності найефективнішим засобом може стати показ імпровізаційного вирішення створеної емоційної ситуації в процесі аргументованого роз’яснення або проблемного викладу. Вчитель може розповісти і показати, як творчо підійти до вирішення завдань. Для цього він спочатку сам перед собою ставить завдання і сам їх виконує, намагаючись разом із дітьми аналізувати основні елементи власної імпровізації.

На наступних етапах музичного навчання акцент активності поступово переноситься з педагога на учня. Завдання цього типу слід будувати на прийомах „запитання і підказки”, які спрямовують творчу діяльність частково-пошукового характеру. „Запитання-підказка” допомагає включитися у творчий процес і стимулює активність дитини.

Матеріали конференції "Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти"

В якості зачатків власної імпровізації можна запропонувати дітям закінчити мелодію. Для цього можна підібрати наступні загадки:

1. Стука в лісі хто тук-тук? (Дятел, дятел)
2. Хто до квітки підліта та солодкий мед збира? (Бджілка, бджілка)
3. Хто співає у гаю гарну пісеньку свою? (Соловейко, соловей)
4. Хто муркоче „мяв-мяв-мяв”? (Котик, котик)
5. Хто гарчить там „гав-гав-гав”? (Песик, песик)

У таких відповідях діти вчаться шукати стійкий звук ладу, щоб закінчити на ньому відповідь. Отже, вони опановують ладовою основою мелодії.

Можна запропонувати скласти на чергуванні ладових інтонацій музичні загадки типу „Що я чув у лісі?": Летів горобчик/ Жив-жив-жив!/ А де ж мені сісти?/ На печі/ А що ж мені їсти?/ Калачі/ Гам! Щоб закласти основи гармонічного мислення, на початковому етапі гри слід чергувати інтонації, що спираються на тоніко-домінантові відносини, і лише після їх засвоєння додати елементи інтонацій, побудованих на субдомінантовій гармонії.

На третьому етапі пропонується школярам створити більш розгорнуті варіанти імпровізацій типу „запитання - відповідь". Наприклад:

1. Вчитель: Ти, бджола, куди літала?
Учень: В полі мед збирала я.
2. Вчитель: Сонечко куди скотилось?
Учень: Спати вклалось при горі.
3. Вчитель: Чом так швидко скачеш, зайчик?
Учень: Від лисички я тікав.

Поступово вчитель підводить дітей і до самостійного виконання творчих завдань. Опорними засобами музичної виразності, з якими педагог знайомить дітей на прикладі їхніх власних імпровізацій, оснований на мелодизації віршованого тексту, є темп, динаміка, характер і рух мелодії. З метою закріплення знань про ці засоби можна запропонувати озвучити словосполучення вже абсолютно самостійно. Наприклад, можна запропонувати школярам наступні словосполучення: „Сильний вітер”, „Легесенький вітерець”, „Сонечко сходить”, „Сонечко заходить”, „Яскраве сонечко”, „Зайчик утікає”, „Сніжинка кружляє” тощо. Словосполучення повинні мати досить конкретний і яскравий зміст. Завдання дітей – скласти вокальну мелодизацію словосполучень, відчувши різницю в музичній передачі їх специфічного характеру та емоційного забарвлення.

Для спрощення виконання таких завдань педагог повинен провести бесіду, щоб створити потрібну емоційно-образну ситуацію, яка б відповідала змісту запропонованих словосполучень. Розповідаючи про характер явищ природи, слід допомагати дітям шукати відповідні їм засоби музичної виразності. Створення відповідної емоційної ситуації повинно стати організованою діяльністю вчителя, спрямованою на забезпечення умов і відповідної творчої обстановки шляхом реалізації комплексу навчально-виховних завдань і методичних прийомів. У процесі самостійного вирішення цих завдань учень свідомо та інтуїтивно водночас знаходить необхідні засоби музичної виразності з метою передачі створеного емоційного образу.

Критеріями оцінки дитячої творчості при виконанні цих завдань повинні бути:

- мелодична лінія (її цілісність, співвідношення висхідного і нисхідного руху, загальний його напрям);
- тональна побудова мелодії (наявність стійких і нестійких звуків та логіка їх чергування);
- відповідність ритму.

Імпровізуючи мелодії у створеній ситуації, яка налаштовує дітей на певний характер чи настрій, використовуючи яскравий та образний текст, діти інтуїтивно здатні добирати такі засоби музичної виразності, які найліпше відповідають характеру образу. Так, задана ситуація і мелодизація в ній словосполучення „Сонечко заходить” настановує дітей на створення плавної за рухом мелодії, переважно з нисхідним пощаблевим рухом, яка виконується прийомом *legato*. Вокалізація слів „Сильний вітер”, навпаки, налаштовує школярів на активну, часто з пунктирним ритмом, дрібними тривалостями мелодію з настирливими повторами одного звуку або мелодичного мотиву. Протилежне за характером словосполучення „Легесенький вітерець” налаштовує дітей на спокійний рух мелодії.

Метою таких творчих завдань є також спрямування уваги дітей на самостійний пошук ладових устоїв та характерного забарвлення мажору і мінору, що сприяє розвитку інтонаційного і ладового слуху.

Взявши за основу емоційну природу ладу як важливого засобу музичної виразності, можна закріпити у дітей відчуття мажору чи мінору через вокально-імпровізоване розв'язання ситуації як

найприродніший вияв емоційного відгуку дитини. В процесі вокальної імпровізації урочисту і радісну ситуацію більшість дітей прагне втілити у мажорі, а сумну – у мінорі. Приступаючи до імпровізації, учням слід допомогти виявити засоби музичної виразності, за допомогою яких можна передати той чи інший настрій, музичний образ, лад, динаміку, темп.

В якості зразків для створення вокальних мелодій найдоцільніше брати дитячі поезії або фольклорні зразки лічилок, коліскових, замовлянь тощо.

Звичайно, вокальна імпровізація вдасться одразу далеко не усім дітям. Найчастіше вони відчувають труднощі навіть у повторенні власної імпровізації чи створенні емоційного образу. Емоційність повинна завжди сполучатись із свідомістю ідей, постійним нагадуванням дітям про відповідні для кожного образу засоби музичної виразності. Створюючи імпровізації, дитина, непомітно для самої себе, мимоволі, граючись, вчиться оперувати вкладеними в творчі завдання знаннями, набуває певних умінь та навичок.

Висновки. Формування творчої активності на уроках музики під час опанування елементарними засобами музичної виразності підтримує інтерес дітей до навчання, запобігає емоційній перевтомі, сприяє розвитку музичних здібностей, допомагає активізувати увагу дітей, швидко залучити усіх учнів до діяльності. Проте сама творча діяльність не повинна бути самоціллю. Її мета – пробудити у школярів інтерес до музичного мистецтва, розвинути художнє начало, творчу активність, необхідні як для емоційного сприймання музичних творів, так і для емоційно-ціннісного ставлення до навколишнього світу. Залучення до творчого процесу тренує і розвиває пам'ять, мислення, спостережливість, цілеспрямованість, логіку та інтуїцію дітей. Адже творчість пов'язана із самостійними діями, з умінням оперувати знаннями, навичками, застосовуючи їх в різних умовах та нових видах практики.

Загалом, підсумовуючи міркування над місцем творчої діяльності школярів на уроках музики в початковій школі, можна дійти до певних висновків.

По-перше, застосовуючи різноманітні творчі завдання під час вивчення засобів музичної виразності, слід пам'ятати про наступні загальнометодичні рекомендації: систематично активно і цілеспрямовано залучати творчо-пошукову практику дітей в їхню пізнавальну діяльність, активізувати процес засвоєння музичного досвіду; забезпечувати оптимальні умови для активного емоційного самовираження кожної дитини в музиці вже з перших занять; сприяти пробудженню творчих сил дитини та їх розвитку; розвивати художньо-творче мислення; гармонічно доповнювати традиційну систему музичного навчання й виховання. По-друге, музичну творчість дітей слід вважати не метою, а ефективним засобом всебічного розвитку. Виховання через музичну творчість може принести позитивні наслідки, що мають важливе значення для індивідуального розвитку дітей. По-третє, за допомогою створення імпровізацій та участі в ігровій діяльності в дитині розвивається творче начало, таке необхідне для формування всебічно розвиненої особистості, яка здатна до емоційного переживання мистецтва і налаштована на самостійну пізнавальну діяльність.

Література

1. Бойсан В. Музично-дидактичні ігри / В. Бойсан // Мистецтво та освіта. - 1997. - №4. - С.19-23.
2. Богоявленская Д. Путь к творчеству / Д. Богоявленская. - М., 1981. - 182 с.
3. Вишнякова Н. Специфіка засвоєння музичних знань молодшими школярами в процесі творчої діяльності / Н. Вишнякова // Музика в школі. - 1985. - №15. - С.24-32.
4. Загоруйко Н. Дидактичні ігри в молодших класах / Н. Загоруйко // Розкажіть онуку. - 1999. - №15-16. - С.106-110.
5. Зелененька І. Музично-дидактичні ігри на уроках музики / І. Зелененька // Початкова школа. - 1999. - №4. - С.29-36.
6. Коваль Л. Активізація творчої діяльності учнів молодших класів як засіб формування естетичних потреб / Л. Коваль, О. Крамчанинова // Музика в школі. - 1981. - №7. - С.24-28.
7. Лазаревська О. Творчість дитини і музичне виховання / О. Лазаревська // Початкова школа. - 1994. - №7. - С.52.
8. Садоян Н. О некоторых наблюдениях над импровизацией младших школьников / Н. Садоян // Методика музыкального воспитания в школе. - 1989. - №11. - С.58 – 70.
9. Семенова А.В. Професійна діяльність учителя з розвитку творчих здібностей старшокласників на уроках природничо-математичного циклу : Дис... канд. пед. наук: 13.00.04 / А. В. Семенова. - Південноукраїнський держ. педагогічний ун-т ім. К.Д.Ушинського. - Одеса, 2001. - 287 арк. - Бібліогр.: арк.180-198.
10. Шульгіна В. До питання про психологію музичної творчості / В. Шульгіна // Музика в школі. - 1977. - №4. - С.9-13.